



**Віра НАУМЕНКО,**

кандидат педагогічних наук, доцент  
(м.Київ)

## **Методичні настанови щодо роботи за підручником "Літературне читання", 4 клас (авт. Віра Науменко)**

Четвертий клас – особливо відповідальний для вчителя і учнів, завершальний у структурі чотирирічної початкової школи. Треба впорядкувати набуті знання, вивести на вищий рівень читацьку самостійність учнів, не втратити попередні надбання з літературного читання, доповнити їх новими, підготувати до вивчення літератури в наступній ланці навчання. Цього можна і необхідно досягти.

Підручник "заговорить" і відкриє свою систему роботи, якщо до нього підійти уважно і вдумливо. На думку автора, у ньому немає нічого зайвого, що можна пропустити і не опрацювати, кожна деталь важлива.

Учитель, звичайно, вже проаналізував його зміст. Акцентуємо увагу на особливостях змісту підручника, щоб їх розуміння було співзвучне авторському.

Насамперед, прочитаємо символічний зміст зображення на обкладинці. Вона багато розповість – малюнок на ній символізує мир і спокій, до якого прагне наша країна, сім'ю і захищеність у ній дітей, красу і багатство української землі. Життя, щастя людини є прекрасним благом, треба цінувати кожен його мить. Звичайно, не досить тільки одного пояснення. Уточнення, своє бачення буде властиве кожному вчителю і учням.

На форзацах на тлі калини і оглядового колеса зображені схеми для узагальнення знань про особливості казок про тварин, чарівних, соціально-побутових та жанрову різноманітність фольклорних творів.

Образ калини, оглядового колеса символізують вивчення сучасною дитиною перлин усної народної творчості.

У підручнику прислів'я, приказки, скоромовки, лічилки, загадки не винесені окремими темами. Так вони вивчалися в 2 класі, потім розширювалося знання малих фольклорних форм у 3-му під час вивчення теми "Усна народна творчість у різних видах

мистецтв", у 4 класі пропонуються узагальнюючі завдання про них.

Зміст підручника структурований за розділами. У назві розділів звучить слово *країна*: У країні давнини, краса світу в художньому творі, у країні дитинства... гумору, знань, світової літератури. Це означає, що кожен розділ самостійний, завершений, чітко структурований. А саме: після назви твору йде малюнок заставка – своєрідна карта розділу. За її змістом можна зорієнтуватися в жанрах, темі творів, які читатимемо, в їх настроях, персонажах, місці дії. Далі, під знаком лілії, пропонуються прислів'я, яскраві прозові чи поетичні рядки, які налаштовують на роботу з творами у змістовому та емоційному напрямках. У вступній статті визначена проблема, завдання, над якими будемо думати, читаючи твори, даються поради, як треба читати, пояснюються літературознавчі поняття. Наприклад, у розділі "Краса світу в художньому творі" у вступній статті учень прочитає, що твори цього розділу (поезія і проза) спонукатимуть його до розмірковувань, що таке краса, як її розуміти, створювати, які вона здатна "вершити чудеса". Тут же пояснюється, що таке поезія, що таке проза, як їх читати. Зауважимо, що всі статті, які вводять дитину в тему, учні читають самостійно, формулюють запитання, уточнюють значення слів, звертають увагу на висловлену думку в кожному реченні, абзаці, всій статті. Розділ складається з окремих тем, знову ж таки подано пояснення до кожної з них. Тема розкривається основними і додатковими текстами, короткими бібліографічними даними про автора твору, завданнями до нього, значна частина яких проблемно-пошукового, творчого характеру, ілюстративним матеріалом, поясненням значення слів. Завершується розділ узагальнюючими запитаннями і завданнями.

Важливою особливістю підручника "Літературне читання" є те, що він відкривається розділом "У країні давнини". На матеріалі цього розділу учні навчатимуться читати і розуміти нові для них жанри: міфи, притчі, соціально-побутові казки. Міф – фольклорний твір, за походженням є одним з найдавніших жанрів епосу. Тому логічно саме з міфів починати подорож "У країні давнини". Це цікавий пласт усної народної творчості. Для дітей важливо, що вони доторкнуться золотих витоків народного світогляду. У міфах розкриваються прадавні народні уявлення про походження світла і пітьми, добра і зла, правди і кривди, про вічну боротьбу між ними.

З опорою на одержані відомості з міфів учні зможуть пояснити афоризми, які далі зустрінуться на сторінках підручника, усвідомити зміст притчі, легенди, визначити основну думку художнього твору. Адже в основі внутрішньої організації сюжету твору лежить *конфлікт*, тобто певна суперечність у стосунках між героями твору, проблема, що окреслюється його темою, і потребує свого вирішення. Увесь перебіг дії закінчується моментом найбільшого загострення конфліктної ситуації в творі – кульмінацією. Далі розв'язка буває різною, але найчастіше перемагає добро, правда. Важливо вже під час читання міфів підвести дітей до розуміння закладеної в них думки, що вічна боротьба із злом, хаосом, пітьмою наближає і нас до перемоги Добра і Світла.

Як з'явилася казка, теж будемо пояснювати, відштовхуючись від міфу. Про це йдеться у вступній статті до теми "Казки. Соціально-побутова казка".

Опрацьовуючи твори розділу "Краса світу в художньому творі", підкреслимо: нам даний великий дар – бачити квіти у їхній красі, сонце і синє небо, відчувати подих теплого вітру, шум крилатого дуба, ніжність білокорі берізки, лагідний дотик маминої руки, теплу усмішку тата... Пригадаємо слов'янський міф "Білобог і Чорнобог". Білобог – бог світла, добра, краси, правди. А Чорнобог? Між ними вічна боротьба. Тому важливо в душі плекати позитивні якості, відкрити її для краси. Не дати замовкнути струнам, які чутливі до краси, добра, сколихнути їх. Одним із джерел прекрасного є поезія, поетичне слово. Під час опрацювання поетичних творів у підручнику багато уваги приділено формуванню відчуття краси художнього слова, розумінню мови художнього твору, яка відрізняється від повсякденної. Тому й зрозуміти твір буває складно. Слово – звичайна лексична одиниця, в художньому творі активізує все багатство свого конкретного значення для створення нового змісту. Воно не називає предмет, явище, почуття, а зображує їх. Тексти в підручнику, завдання до них привертають увагу учнів під час читання до художніх образів, художніх деталей (кольорових, звукових), щоб діти сприйняли картину життя, зображену у творі, зрозу-

міли авторське ставлення до описаного, те важливе, що хоче донести він своїм читачам.

Наступна особливість – спрямованість методичного апарату на формування умінь аналізувати художній твір. Сформувавши вміння аналізувати художній твір можна тільки під час творчої діяльності учнів, читання та аналізу твору. Місце аналізу твору в структурі його сприймання – під час повторного перечитування (мовчки і вголос, всього твору і частинами, вибірково і творчо). Оскільки аналіз твору складається з умінь, спрямованого на розуміння його окремих компонентів, у підручнику пропонуються завдання на засвоєння сюжету, осмислення причинно-наслідкових зв'язків, композиції, мови, мотивів поведінки персонажів, визначення типу персонажа, його характеристики (на основі портрета, опису поведінки, вчинку, розуміння його внутрішнього світу – думок), усвідомлення авторського ставлення до описаного. Це складання плану, переказ, передбачення змісту твору за заголовком і початком, словесне малювання, спостереження за емоційним станом персонажів, оцінювання подій, вчинків героїв, опис кадрів відеофільму, кінофільму, читання в особах, складання розповіді про героя, від імені героя, визначення художніх засобів і т.ін.

З метою врахування індивідуальних особливостей дітей у підручнику пропонуються:

- завдання *на вибір* як за рівнем складності, так і видами сприймання матеріалу (вивчи весь опис чи його частину, відшукай, поясни, продовж твердження, намалюй...);

- *форми* їх виконання (в парі, групі);

- *алгоритми дії до завдань*, які можуть викликати труднощі під час їх виконання.

У підручнику ті самі, що і в 3 класі, умовні позначення. Зокрема, під умовним знаком золотий ключик рубрика "Коли твір відкриває знайома таємниця" (під час читання розмірковую, уявляю, придивляюся, прислухаюся) – об'єднує твори різних жанрів, різних видів мистецтва на одну тему. Мета введення рубрики – допомогти дитині цілісно сприйняти художній образ (наприклад, Дніпра: Тарас Шевченко, "Рече та стогне Дніпр широкий", Микола Бурачек, репродукція картини "Рече та стогне Дніпр широкий", Микола Гоголь "Чудовий Дніпро в тиху погоду..."). Синтез мистецтва на уроках літературного читання – один з найефективніших прийомів створення в уяві учнів якісного нового художнього образу. Музика, пісня, живопис, відеофільми, кадри із художніх фільмів, сцени спектаклів не лише увиразнять уроки літературного читання, а й допоможуть дітям повноцінно сприйняти художні образи, виявити творчу активність.

Вивчення народних пісень, що визначено в програмі, у підручнику подаються в поєднанні з іншими жанрами. Так, у вірші "Сосна" Леся Українка згадує

"зеленого шуму". Щоб діти зрозуміли зміст цих слів, настрої твору подається інформація про веснянки і рядки з неї "Ой, нумо, нумо в зеленого шуму. А в нашого шуму зелена шуба".

Зміст підручника містить великі можливості для читання творів у порівнянні.

Порівнюючи художні твори за жанровими особливостями, змістом, картинами життя, природи, настроєм, різною точкою зору, читач навчається звертати увагу на всі важливі деталі у творі, усвідомлює його тему, основну думку, настрої.

Наприклад, вірш Лесі Українки:

**Плине білий човник**, хвилечка колише,  
хвилечка гойдає;  
плине білий човник, **вітер ледве дише**,  
ледве повіває.

І опис вечора Марка Вовчка, в якому є такі рядки: "Як гарно буває в такий **тихий** нічний час **плисти річкою на човні!**"

Наявність у прозових творах яскравих описів створює можливості для вивчення учнями кількох з них напам'ять. Не кожна дитина швидко запам'ятає і відтворить опис. Тому пропонується прийом "снігова куля", коли запам'ятовуємо перше речення, потім друге, після цього повторюємо з пам'яті перше і друге, далі третє речення і разом перше, друге, третє і т. д. Але при цьому важливо уявляти описану картину, щоб вона поставала "живою" перед очима.

У змісті підручника наявний і глибокий патріотичний зміст: Шевченка знає світ, світ знає Україну; Леся Українка — одна з тих митців, завдяки яким українська література стала відома всьому світові (с. 28), "я вперше відчув, що переді мною — Україна, що я її син. Ці високі гори, далекі степи — це моя рідна земля, а слово поетове — моя рідна мова. А рідна мова — це наша чиста криниця, без якої ми не зможемо жити (В. Сухомлинський, с. 71).

До підручника внесені додаткові матеріали, які разом складають навчально-методичний комплект: книга з літературного читання "Перлинка", "Зошит з літературного читання", "Зошит з оцінювання навчальних досягнень", методичний посібник для вчителя "Уроки літературного читання в 4 класі".

Методику опрацювання одного із жанрів, а саме притчі, пропонуємо увазі читачів.

Притча — короткий фольклорний або літературний розповідний твір повчального характеру, написаний здебільшого в алегоричній формі доведення змісту етичних цінностей буття (Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. Олександра Галича. — Київ: Либідь, 2001. — С. 281).

Тобто реальний образ чи картина розкриваються в притчі не в прямій, а образно-алегоричній формі. В уяві читача реальна картина і образна зіставляються.

Подана у підручнику притча Леонардо да Вінчі "Лебідь" розкриває моральні цінності життя, нічим не заплямованого, пронизаного любов'ю, добром, мудрістю. Саме білий лебідь — символ світла — вибраний автором для розкриття ідеї. Для цього автор вдається до описів: у лебедя прекрасне та білосніжне пір'я. Такими вдалося йому пронести його крізь **усі життєві незгоди і випробування**. Лебідь вдвлявся у воду і був задоволений своїм відображенням. Під час аналізу треба звернути увагу на ці слова. Саме це давало лебедю сили зустріти свій останній у житті захід сонця і проспівати проникливу пісню — лебедину пісню. Модель уроку опрацювання притч може бути такою.

(11 Те м а. Притча — короткий фольклорний або літературний твір повчального характеру з урочистим характером оповіді. Уславлення чистоти пржитого життя.

Орієнтовна навчальна мета. Ознайомити учнів із новим жанром, розкрити його особливості. Навчати розуміти алегоричні образи, розкривати підтекст, міркувати і засвоювати моральні цінності життя.

Формувати вміння використовувати раніше одержані знання для сприймання твору. Удосконалювати усвідомлене читання, збагачувати мовлення учнів фразеологізмами.

М а т е р і а л д о у р о к у. Притчі. Леонардо да Вінчі, "Лебідь" (с. 18–20 підручника), народна притча "Яблуня", Леонардо да Вінчі "Мурашка і пшенична зернина" (с. 35–37 "Перлинка").

**Е т а п "До читання".**

1. Ознайомлення із темою, із значенням слова *притча* (оповідь, розповідь).

2. Читання учнями визначення, що таке притча, звернення уваги на те, що це твір повчального характеру, що є притчі фольклорні і літературні. Важливою ознакою притчі є урочистий характер її оповіді.

*Доповнення інформації вчителем.* У притчі розкриваються моральні цінності, йдеться про моральний вибір людини. Притча повідомляє і спонукає замислитись над вічними істинами любові, справедливості, вірності, правди тощо. Для цього треба зрозуміти образи притчі.

3. Читання учнями народної притчі "Яблуня". Обмін думками: чи задумувалися ви над тим, хто для вас виростив яблука, потурбувався про вас? Про що йдеться в притчі? Про вдячність? Про вічне добро: зробили добро для мене, я роблю для наступних поколінь?

4. Розгляд на малюнку лебедя. Які почуття викликає цей птах? Чому, дивлячись на цю білосніжну красу, граціозно вигнуту шию, хочеться і собі стати кращим?

Читання учнями (самостійно) статті, в якій подана інформація про те, що означає слово *лебідь*, вислів *лебедина пісня*. Лебідь — символ білого денного світла, "сонячний птах".

Пригадування із слов'янського міфу, кого спочатку створив Род, коли створював життя.

Повідомлення назви легенди і її автора.

## ІІ етап "Під час читання"

1. Читання учнями статті про Леонардо да Вінчі. Розгляд його портрета. Розповідь учнів про талановитого митця (на основі прочитаної статті). Учителю акцентує увагу учнів на різнобічний вияв таланту Леонардо: живопис і математика, хімія, географія... складання легенд, казок і притч. Його розуму було підвладне все, куди він був спрямований. Прожив стільки років? А встиг зробити дуже багато!

Його "Джоконда" вражає і сьогодні, легенди, притчі — актуальні і сьогодні, відкриття в інших галузях — важливі для розвитку науки.

2. Повідомлення вчителем важливої для розуміння притчі особливості цього жанру. Для притчі, як і для байки, властива алегоричність. Персонажами притчі можуть бути тварини, речі, але завжди мається на увазі людина.

3. Читання притчі "Лебідь" учителем.

4. Перевірка первинного сприймання. Які почуття викликав у вас твір? В яку частину доби описана картина життя білого лебедя? Пригадайте, що символізує білий лебідь? (Біле денне світло). Коли стихла пісня лебедя? (З останніми променями сонця).

5. Повторне читання учнями притчі (мовчки). Відшукати опис лебедя, що він любив найбільше, і виконати два завдання в зошиті.

6. Аналіз змісту, композиції, розкриття реальної картини, яка подається через образ лебедя.

- Що ми дізналися про стан лебедя? Прочитайте. Що дізналися про його життя? (Лише те, що на його шляху були незгоди і випробування, через які він пройшов з гідністю, незаплямованим).

- Як підплив лебідь до плакучої верби, в тіні якої любив відпочивати? (Повільно і велично).

- Що давало йому сили спокійно зустріти останні в своєму житті промені сонця? (Чесно, гідно прожити життя — білосніжне, нічим незаплямоване прекрасне пір'я).

- Коли зазвучала пісня лебедя? Про що співав лебідь? Як звучала пісня?

- Що надихало лебедя на пісню, яка зачарувала всіх, хто її чув?

- Над якими вічними істинами спонукає задуматися притча кожну людину? Що означає вислів *лебедина пісня*? Що додає людині натхнення на останній найзначніший твір?

- Простежимо, як побудована притча. Що послужило початком описаної картини?

— Лебідь ніби продумав прожитий шлях і до якого висновку прийшов? Про це йдеться в основній частині. Разом із роздумами, діями лебедя описується закінчення дня, вечір.

— У якому місці починає наростати напруга (кульмінаційний момент)? (Сонце заходить — спокійні води озера від заходу сонця стали багряними), настала глибока вечірня тиша і почувся лебединий спів.

— Закінчується твір завмиранням пісні лебедя разом з останніми променями сонця.

— Чому саме лебедя вибрав автор, щоб донести до людей ідею необхідності гідно, чесно прожитого життя, сповненого любові, добра. Чи тільки останні твори мистецтва називають лебединою піснею?

7. Виразне читання притчі учнями.

## ІІІ етап "Після читання"

1. Заповнення в зошиті таблиці.

У якому із прочитаних творів ішлося про Білого лебедя?

Назва твору	Жанр	Ким став Білий лебідь?

2. Завдання додому. Вибрати із двох запропонованих:

- переказати зміст притчі "Лебідь" близько до тексту;
- прочитати притчу Леонардо да Вінчі "Мурашка і пшенична зернина". Проаналізувати її за питаннями і завданнями, поданими після тексту.

### На що треба звернути увагу під час читання міфів?

Міф у перекладі з грецької мови означає *слово, переказ, оповідь*. У міфах віддзеркалені уявлення людей у глибоку давнину про навколишній світ, його походження, взаємозв'язки складових світобудови. На той час вірили в правдивість викладених у цих творах відомостей, сприймали їх як реальність.

Пізніше міфи починають розуміти як вигадані історії про богів, героїв, прадавні події.

У підручнику пропонуються міфи різних народів: єгипетські, грецькі, слов'янські. Міфи кожного народу мають свої особливості. У них є спільне і відмінне, і виявити це можливо, прочитавши кілька міфів та порівнявши їх.

У міфах багато нової для дітей інформації, нових слів, тому необхідно це враховувати під час читання. Наступний момент. Міф сприймається як вигадка, тому не варто аналізувати, що в ньому не відповідає науковим знанням. Потрібно ознайомити з тими уявленнями про світ, які дійшли до нас із незапам'ятних часів. Одночасно викликати інтерес до дослідження, звідки прийшли до нас деякі назви, наприклад, скринька Пандори та ін., повідомити про словник міфологічних термінів та сформулювати уміння ним користуватися.

Міфи передавались від покоління до покоління з вуст в уста, тому їхній зміст змінювався, але найважливіше залишалось. Звідси може існувати кілька різних переказів про одного й того самого бога, про одну і ту ж подію.

Зміст уроків опрацювання міфів розроблений у методичному посібнику для вчителя. 